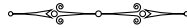

תוכן

10	הקדמה מאת הביבליוגרף עמיקם יסעור
14	פתח דבר
17	מבוא

הסידור הראשון

מקומו של דוד המלך (970-1004 לפסה"נ) בתולדות ירושלים

19	תחנה מס' I: בעקבות קרב דוד וגוליית
23	תחנה מס' II: הקשר בין שער יפו של היום לדוד המלך
25	תחנה מס' III: המגדלים (ההרודיאני והעות'מאני) ליד שער יפו, שכל אחד מהם כונה מגדל דוד
26	תחנה מס' IV: סיפור אהבתו של דוד המלך לבת שבע ובריכת בת שבע
29	תחנה מס' V: שער ציון והר ציון בימי דוד והיום
33	תחנה מס' VI: חצר קבר דוד כביטוי למעמדו של דוד המלך בתולדות האנושות
36	תחנה מס' VII: 'קבר דוד' המסורתי והקשר שלו לימי דוד המלך
39	תחנה מס' VIII: הפיכת מבצר יבוס ליער דוד ולבירת העם העברי
42	תחנה מס' IX: דגם ירושלים בימי בית ראשון
44	תחנה מס' X: תרומתו של דוד המלך להפיכת ירושלים למרכז דתי ועיר קודש
47	תחנה מס' XI: דוד המלך כמחוקק וכשופט
49	תחנה מס' XII: יחסו של דוד לבניו ולאבשלום במיוחד
53	תחנה מס' XIII: שרידי 'מצודת ציון' או 'מגדל דוד' ההיסטורי
56	תחנה מס' XIV: המילוא והרחבת העיר בימי דוד
59	תחנה מס' XV: החומה הכנענית/היבוסית
62	תחנה מס' XVI: אספקת מים לירושלים בימי היבוסים וגם בימי דוד המלך
64	תחנה מס' XVII: קבר דוד המלך וקברי בית דוד המקוריים
68	תחנה מס' XVIII: קביעת היורש על ידי דוד והכתרת שלמה ליד מעיין הגיחון
71	הערות לסידור הראשון
72	מראי מקום למובאות בסידור הראשון
73	רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות בסידור הראשון

הסיור השני בעקבות אליהו הנביא בחיפה ובירושלים

א. אליהו הנביא והר הכרמל

- תחנה מס' I: אליהו במסורת היהודית בארץ ישראל 73
- תחנה מס' II: תפקידיו של אליהו הנביא על פי המסורת ובית הכנסת הגדול בחיפה 76
- תחנה מס' III: הופעת אליהו בימי מלחמת העצמאות בחיפה 79
- תחנה מס' IV: מערת אליהו היהודית 81
- א. סביבת מערת אליהו היהודית כמקום אפשרי לפגישת אליהו ואחאב לאחר הבצורת 81
- ב. מיקום מערת אליהו היהודית, מידותיה ותולדותיה 84
- ג. מסורות הקשורות למערה 86
- ד. המערה כאתר תיירותי 87
- תחנה מס' V: מערת אליהו הנוצרית – היא מערת אלישע במסורת היהודית 88
- תחנה מס' VI: הר הכרמל כהר כוהני הבעל בימי המלך אחאב 90
- תחנה מס' VII: בצורת וניסיון כושל של כוהני הבעל להוכיח שאלוהיהם שומעים אותם 94
- תחנה מס' VIII: אש משמים וניצחון אליהו בתחרות עם כוהני הבעל 96
- תחנה מס' IX: מוסר ביהדות ותפקידו של אליהו בפרשת כרם נבות 99
- תחנה מס' X: אליהו במסורת המוסלמית בארץ ישראל 101
- תחנה מס' XI: אליהו הנביא בנצרות, ויוחנן המטביל כהתגלמותו לתקופה קצרה, המתוארת בברית החדשה 103
- תחנה מס' XII: מעיין אליהו הנביא בנחל שיה, לפי מסורת תושבי הסביבה 106

ב. אליהו הנביא בירושלים ויהודה

- תחנה מס' XIII: אליהו ופולחן האש בירושלים 108
- תחנה מס' XIV: אליהו כמבשרו של המשיח בירושלים 110
- תחנה מס' XV: אמונה הרווחת בקרב המוסלמים בתפקידו של אליהו כמבשר משיח היהודים 112
- תחנה מס' XVI: אגדה על ביקורו של אליהו הנביא בבית כנסת בעיר העתיקה בירושלים 114
- תחנה מס' XVII: אליהו הנביא הנודד בדרכים 115
- תחנה מס' XVIII: אליהו בנחל כרית (המזוהה עם ואדי קלט) ובתולדות העם 117

- 122 . . . . . הערות לסיור השני
- 123 . . . . . מראי מקום למובאות בסיור השני
- 124 . . . . . רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות בסיור השני

הסיור השלישי

תרומתו של הורדוס (4-73 לפנה"ס) לתפארתה של ירושלים

- 127 . . . . . תחנה מס' I: הורדוס כמלך מטעם רומא ודאגתו המתמדת לספק לעצמו הגנה מפני נתיניו
- 130 . . . . . תחנה מס' II: ארמונו של הורדוס כביטוי לעושרו
- 134 . . . . . תחנה מס' III: בעיית המים בירושלים ובריכת המגדלים כחלק מהפתרון כולל של אותה בעיה
- 136 . . . . . תחנה מס' IV: האליטה החדשה בזמן שלטונו של הורדוס ורובע מגורים של אותה אליטה
- 141 . . . . . תחנה מס' V: פריחה כלכלית ובניית שווקים בימי הורדוס על סמך הממצאים הארכאולוגיים
- 145 . . . . . תחנה מס' VI: הורדוס כגורם שעודד את עליית יהודי התפוצות לארץ ישראל וגם עלייה לרגל
- 150 . . . . . תחנה מס' VII: אורוות שלמה כדוגמה לשיטות הבנייה של הורדוס
- 153 . . . . . תחנה מס' VIII: הכפלת השטח שמסביב לבית המקדש על ידי הורדוס וה'תפר' בין שני חלקי החומה המזרחית של העיר העתיקה כעדות לכך
- 155 . . . . . תחנה מס' IX: הרחבת שטח הר הבית כביטוי למאמצי הורדוס לשפר את יחסיו עם נתיני היהודים
- 157 . . . . . תחנה מס' X: יחסו של הורדוס למוסדות הדת היהודית ובניית בית המקדש מחדש
- 162 . . . . . תחנה מס' XI: הורדוס, יחסו עם העם היהודי ומבצר אנטוניה שהיה גם ארמונו
- 166 . . . . . תחנה מס' XII: היי המשפחה של הורדוס
- 169 . . . . . תחנה מס' XIII: כישרונו האדריכלי והתכנוני של הורדוס והשפעתו על התפתחותה של ירושלים
- 174 . . . . . תחנה מס' XIV: מערכת אספקת המים לירושלים בימי הורדוס
- 178 . . . . . תחנה מס' XV: הר מלאכותי בשם 'הרודיון' ומבצר על פסגתו
- 182 . . . . . תחנה מס' XVI: קברו של המלך הורדוס
- 185 . . . . . הערות לסיור השלישי
- 185 . . . . . מראי מקום למובאות בסיור השלישי
- 186 . . . . . רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות בסיור השלישי

הסידור הרביעי

בעקבות ישוע מנצרת – יהודי נאמן לדתו, חף מאשמה בפשעים שאותם ביצעו מאמיניו

189	. . . . . תחנה מס' I: אגדות על הקשר המשפחתי של ישוע מנצרת לירושלים .	
193	. . . . . תחנה מס' II: יכולת הריפוי הניסית של ישוע	
197	. . . . . תחנה מס' III: ישוע כנביא ונבואותיו .	
200	. . . . . תחנה מס' IV: מה לימד ישוע את תלמידיו?	
204	. . . . . תחנה מס' V: כניסתו של ישוע לירושלים כמושיח דרך שער הזהב	
206	. . . . . תחנה מס' VI: פעילות ישוע על הר הבית .	
209	. . . . . תחנה מס' VII: הסעודה האחרונה .	
212	. . . . . תחנה מס' VIII: הקשר בין ישוע הנוצרי לבין דוד המלך	
215	. . . . . תחנה מס' IX: מאסרו של ישוע בלילה מחוץ לחומות העיר .	
219	. . . . . תחנה מס' X: תפקיד היהודים במשפטו של ישוע הנוצרי .	
223	. . . . . תחנה מס' XI: פילאטוס כשופט שגזר את דינו של ישוע הנוצרי .	
226	. . . . . תחנה מס' XII: האם העם ישראל לכל דורותיו אשם בצליבתו של ישוע הנוצרי?	
230	. . . . . תחנה מס' XIII: דרך הייסורים של ישוע כחלק מסגנון הענישה הרומי ויהודייה בעלת רחמים	
234	. . . . . תחנה מס' XIV: דרך הייסורים של ישוע הנוצרי ותחנה שאינה מסומנת בה .	
235	. . . . . תחנה מס' XV: סלע הגולגותא בכנסיית הקבר .	
238	. . . . . תחנה מס' XVI: קבורתו של ישוע הנוצרי וקברי יוסף הרמתי ונקדימון	
241	. . . . . תחנה מס' XVII: תחיית ישוע ופגישותיו עם מקורביו	
244	. . . . . תחנה מס' XVIII: עלייתו של ישוע הנוצרי השמימה .	
1	. . . . . הערות לסידור הרביעי .	
1	. . . . . מראי מקום למובאות בסידור הרביעי	
1	. . . . . רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות בסידור הרביעי	

הסידור החמישי

בעקבות פונטיוס פילאטוס וישוע הנוצרי בירושלים לפי פרקי 'הבשורה מהשטן' ברומן 'האמן ומרגריטה' מאת הסופר הרוסי-אוקראיני מיכאיל בולגאקוב

- 255 . . . . . תחנה מס' I: על הרומן 'האמן ומרגריטה' ויצרו מיכאיל בולגאקוב
- 258 . . . . . תחנה מס' II: לגיטימיות 'הבשורה מהשטן' כבשורה נוספת פרי עטו של מיכאיל בולגאקוב
- 263 . . . . . תחנה מס' III: ירושלים ברומן 'האמן ומרגריטה' של בולגאקוב
- 268 . . . . . תחנה מס' IV: פונטיוס פילאטוס כמפקד צבאי וכנציב יהודה ב'בשורה מהשטן'
של מיכאיל בולגאקוב
- 272 . . . . . תחנה מס' V: יחסו של פילאטוס ליהודים ולירושלים
- 274 . . . . . תחנה מס' VI: דמותו של ישוע הנוצרי ברומן של בולגאקוב
- 277 . . . . . תחנה מס' VII: פילאטוס כשופט והשינויים ביחסו כלפי ישוע הנוצרי ברומן של בולגאקוב
- 279 . . . . . תחנה מס' VIII: מאמציו של פילאטוס להציל את חייו של ישוע הנוצרי בעירתו של בולגאקוב
- 283 . . . . . תחנה מס' IX: יחסו של בולגאקוב להאשמת העם היהודי בצליבת ישוע הנוצרי והפיכתה
לאשמתו האישית של הכוהן הגדול קיאפה
- 285 . . . . . תחנה מס' X: הגולגותא ברומן של בולגאקוב אינו המקום המסורתי בו נצלב ישוע והדרך אליה
אינה ה'זויה דולרוזה' המסורתית
- 289 . . . . . תחנה מס' XI: קבורתו של ישוע הנוצרי לפי גרסתו של מיכאיל בולגאקוב
- 291 . . . . . תחנה מס' XII: יהודה איש קריות של בולגאקוב, השונה והדומה בדמותו בהשוואה
למסורת הקאנונית
- 294 . . . . . תחנה מס' XIII: יהודה איש קריות של בולגאקוב. הדומה והשונה בדמותו
בהשוואה לדמות המסורתית בנצרות
- 297 . . . . . תחנה מס' XIV: לוי-מתי, אחד האוונגליסטים, בספרו של מיכאיל בולגאקוב
- 302 . . . . . הערות לסידור החמישי
- 304 . . . . . מראי מקום למובאות לסידור החמישי
- 305 . . . . . רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות לסידור החמישי

הסיור השישי

בעקבות מוחמד (570-632), נביא האסלאם, וזרשיו בירושלים

- תחנה מס' I: הקשר של הנביא מוחמד והחליף עומר (584-644) לירושלים 307
- תחנה מס' II: הפיכת ירושלים לעיר מקודשת בעיני המוסלמים 312
- תחנה מס' III: ביקורו הדמיוני של מוחמד בירושלים והמקומות הקשורים לביקור זה 318
- תחנה מס' IV: הגרסה הראשונה של המסורת על כניסת מוחמד לחר הבית (דרך שער הרחמים) או התגמשות המסורת המוסלמית בפני אינטרסים פוליטיים 322
- תחנה מס' V: שני כיווני התפילה של המוסלמים שקבע מוחמד והמבנים המציינים אותם 325
- תחנה מס' VI: מסגד אל-אקצא, זיקתו למוחמד ומקומו בתולדות האסלאם 329
- תחנה מס' VII: עלייתו השמימיה של מוחמד וסימני עקב כף רגלו על הסלע בירושלים 334
- תחנה מס' VIII: מבנה 'כיפת הסלע' עם עקב כף רגלו של מוחמד במרכזו וכיפה מעליו 339
- תחנה מס' IX: כתובת כאלמנט קישוטי על מבנים ציבוריים וכתובת לזכר מקימה של כיפת הסלע 341
- תחנה מס' X: פארה של מבנה 'כיפת הסלע' כאחד משיאי האמנות האסלאמית לדורותיה 346
1. פאר האדריכלות החיצונית של מבנה 'כיפת הסלע' 347
2. פאר אדריכלות הפנים של מבנה 'כיפת הסלע' והתרשמות המבקרים ממנו 348
3. סיבות שגרמו לכדאיות ההשקעות האדירות בפאר מבנה 'כיפת הסלע' 349
4. השפעתן של אמנויות וזונות על פאר מבנה 'כיפת הסלע' 350
5. מקומו של המבנה בעולם האמנות כמונומנט היסטורי 350
- תחנה מס' XI: הנביא מוחמד, המלאך גבריאל ותפילתם המשותפת על הר הבית 351
- תחנה מס' XII: האם תחיית המתים באחרית הימים תתרחש בירושלים? לפי המסורת המוסלמית – כן! 355
- תחנה מס' XIII: יום הדין הגדול בתורתו של מוחמד ואגדות על פעילותו של הנביא באותו יום באזור ירושלים 359
- תחנה מס' XIV: הקשר בין הכעבה וירושלים 363
- תחנה מס' XV: ביקורו של החליף עומר בירושלים 366
- הערות לסיור השישי 370
- מראי מקום למובאות בסיור השישי 372
- רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות בסיור השישי 375

הסידור השביעי

לזרנס אוליפנט (1888-1829) ונפתלי הרץ אימבר (1856-1909) בחיפה ובירושלים

- 377 . . . . תחנה מס' I: דרכו של לורד אוליפנט לייסוד פלג נוצרי מיסטי נוסף בחיפה
- 381 . . . . תחנה מס' II: תוכניתו של אוליפנט להבראה כלכלית של האימפריה העות'מאנית
- 384 . . . . תחנה מס' III: המושבה הגרמנית בחיפה, בה התגוררו בני הזוג אוליפנט
- 387 . . . . תחנה מס' IV: התיישבות הקבע של משפחת אוליפנט בחיפה
- 390 . . . . תחנה מס' V: חיי הקהילה המיסטית שייסדו והנהיגו בני הזוג אוליפנט בביתם בחיפה
- 393 . . . . תחנה מס' VI: שכניהם של בני הזוג אוליפנט במושבה הגרמנית
- 395 . . . . תחנה מס' VII: פעילותו החלוצית של אוליפנט למען הנחת פסי רכבת בחיפה
- 397 . . . . תחנה מס' VIII: פעילותו של אוליפנט למען התיישבות יהודים בארץ ישראל וגם השכונה היהודית הראשונה (חארת'אליאהוד) בחיפה בימיו
- 403 . . . . תחנה מס' IX: יחסיו של נפתלי הרץ אימבר (1856-1909) עם בני הזוג אוליפנט ומגוריו בביתם במושבה הגרמנית בחיפה
- 406 . . . . תחנה מס' X: אליס אוליפנט (1846-1887), חיי הנישואין שלה וקברה
- 409 . . . . תחנה מס' XI: אלברט גולדסמיד, אחד מידידיו של אוליפנט, כהשראה לדמות הגיבור ברומן הציוני הראשון 'דניאל דירונדה' מאת ג'ורג' אליוט
- 412 . . . . תחנה מס' XII: בית הקיץ של משפחת אוליפנט (בדלית-אלי-כרמל)
- 416 . . . . תחנה מס' XIII: קשיי הקיום של נפתלי הרץ אימבר בעת שהותו בירושלים
- 419 . . . . תחנה מס' XIV: בעיות הבריאות של נפתלי הרץ אימבר בעת שהותו בירושלים
- 421 . . . . תחנה מס' XV: שירים שכתב אימבר בעת שהותו בארץ ישראל ופרסום ספרו הראשון
- 425 . . . . תחנה מס' XVI: האיבה בין נפתלי הרץ אימבר לבין אליעזר בן-יהודה
- 428 . . . . תחנה מס' XVII: ארונו של נפתלי הרץ אימבר הובא לחיפה והוצג באולם בניין המכס
- 431 . . . . הערות לסידור השביעי
- 432 . . . . מראי מקום למובאות בסידור השביעי
- 434 . . . . רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים למובאות בסידור השביעי
- 435 . . . . אחרית דבר
- 437 . . . . תודות
- 438 . . . . נספח: ביקורות על הספר 'בעקבות אנשי סגולה בירושלים' שיצא לאור בשנת 1993
- 442 . . . . מפתח אישים, מקומות ואירועים
- 470 . . . . תוכן הספר והקדמה באנגלית

הקדמה

כל כך הרבה מילים נכתבו על ירושלים, ובכל זאת מצליח המחבר בספרו החדש להפתיענו. בעשור השנים האחרון שבו עבדתי בספרייה העירונית על שם שמואל פבזנר בחיפה, הייתי עד למאמצים שהשקיע מחבר הספר בחיפוש אחר חומר ואיורים לספרו. זוהי עבודה קשה, איסוף אינסופי של מקורות ותמונות המספרים על גיבוריו השונים.

בספר זה, כמו בקודמו, מציע המחבר סיורים בעקבות יהודים ולא יהודים, אשר שהותם בירושלים או בחיפה היוותה פרק משמעותי בחייהם, ומתמקד בתחנות שונות הקשורות לשהייתם בערים אלה. ריבוי התמונות, הצילומים, המפות והשרטוטים (380), ובמיוחד מיוזג של תמונות או צילומים ושרטוטים לאיור אחד, מבליטים את רצונו של המחבר לסייע לקורא להכיר את הדמויות והמקומות. בולט גם כישורו של המחבר להציג את הדברים בצורה סיפורית, דינאמית ומרתקת. סיורים אלה תורמים להיכרות מעמיקה יותר עם האישים ופועלם ולקרבה גדולה יותר אל מאורעות התקופות השונות.

ספר זה הוא הרבה יותר מאשר מדריך טיולים רגיל. בנדיבות לב הוא קורע לפנינו צוהר רחב יריעה להוויה ארצישראלית וירושלמית, בעיקר מן הזמנים הרחוקים. ירושלים וחיפה הן הגיבורות הראשיות של כל הפרקים. בכל פרק מסופר על דמות אנדית בת תקופה מסוימת. בין גיבורי הספר נמצא את דוד המלך ואלהיו הנביא, הורדוס המלך והפרוקורטור פילאטוס, ישוע הנוצרי ומוחמד המוסלמי, לורד אוליפנט ונפתלי אימבר.

הספר כתוב ברהיטות ונקרא בעונג רב. הנאתנו גוברת גם בגלל האופי האסתטי המוקפד כל כך החל בעטיפה וכלה באיורים הרבים. מצאתי עניין מיוחד בפרקים על אליהו הנביא ונפתלי אימבר, המתרחשים בחיפה, עיר אהבתי, בה עברו כל חיי. חיפאים ימצאו עניין רב בתחנה מרתקת, המספרת על הופעת דמותו של אליהו הנביא במלחמת העצמאות. כן כולל הפרק מידע מעניין על אליהו הנביא במסורת הנוצרית ובמסורת המוסלמית. בפרק על הנביא מוחמד מסופר על התגבשות המסורת על ביקורו הדמיוני של מוחמד בירושלים ועל התגמשות המסורת המוסלמית בהתאם לצרכים הפוליטיים. הפרק על פילאטוס מבוסס על הצגת הדברים ברומן "האמן ומרגריטה" מאת מיכאיל בולגאקוב. המחבר משרטט השוואה (המוסרת ברומן) בין אווירת הפחד הכללי בימי הקיסר טיבריוס ובימי סטאלין, ומסביר עד כמה הפחד של פילאטוס מהלשנה של הכהן הגדול שהכריע (לפי הבשורה של בולגאקוב) את גורלו של ישוע, היה מובן לבני זמנו של בולגאקוב.

כמה וכמה מעלות נוספות לספר: ראשית הוא כתוב בתנופה ספרותית כובשת לב. שנית, עושר המידע אינו שמור לרעת בעליו וריבוי הפרטים איננו מייגע את הקורא. שלישית, ניכרת כאן תפיסה תרבותית רחבה המציגה תקופות היסטוריות מהיבטים רבים. רביעית, ניכר בספר איזון בין תיאור האישיות הנידונה לבין תיאורה של העיר. חמישית, יש למחבר היכולת למצוא את הצד האקזוטי שבנושא. שישית, אין כאן הפגנת למדנות לשמה. המחבר הוא תלמיד חכם מובהק וצנוע. בקורא מתעוררת התחושה, כי מוגש כאן רק חלק מן הידע של המחבר. שביעית, יש להעלות על נס את הגישה הרצינית ללא כל מגמה להקל ראש או לחפש גימיקים. שמינית, לא רק מנהיגים מדיניים ודתיים עומדים במרכז הספר, אלא גם אנשי רוח. החיבור היפה בין המקום לבין האירועים והאישים מחזקת את ערכו של הספר בהקנייתה של תודעה היסטורית ויצירתה של זהות תרבותית. נודעת חשיבות רבה להצגת אופייה הבינלאומי של ירושלים וקדושתה לשלוש הדתות המונותאיסטיות. הספר עושה זאת בצורה יפה מאוד. יש כאן הזמנה למסע.

בעת סיור בירושלים או בחיפה עשוי לסייע מאוד את המפתח המפורט, המאפשר למצוא כל שם, מקום, או אירוע המוזכרים בספר, מבלי להתעכב על דברים שאינם רלוונטיים לנושא החיפוש. גם מי שלא יגיע לכל האתרים והתחנות ולא יחרוש ברגליו את מלוא המסלולים לאורכם ולרוחבם, יוכל לערוך מסע מעשיר דרך חווית הקריאה בספר, המצליח באורח משכנע ביותר לחמוק מלהיות אוסף קטלוגי של מקומות. לסיכום: זהו ספר ייחודי, מאלף, מושקע מאוד, רב-חשיבות. גדולה היא תרומתו להכרת תולדות ארץ ישראל.

פתח דבר

דמויות היסטוריות אגדתיות שחיו או ביקרו בארץ ישראל בזמנים שונים והטביעו חותמן על תולדות עם ישראל ואומות העולם – העניקו השראה לכתיבת ספר זה הפורס בפני הקורא מקבץ סיפורים ורצף אתרים היסטוריים המעידים על קשריה של כל אחת מדמויות אלה עם הערים ירושלים או חיפה וסביבתן. אישים מפורסמים רבים שחיו לפני מאות ואף אלפי שנים לא הותירו אחריהם הרבה עדויות נאמנות המבוססות על עובדות היסטוריות, אולם במהלך הדורות נרקמו סביבם אגדות המהוות את הידע העיקרי עליהם. לעתים המידע על הקשר בין מה שהתרחש לבין האתר ההיסטורי והממצאים בשטח אבד כליל, כמו למשל, במקרה של דוד המלך. מכשול זה מאוּזן במידה כלשהי על ידי אגדות עממיות שנקשרו למקום מסוים ומתאימות ביותר לצורך סיורים. כך למשל, מקומות רבים אשר מקשרים את דוד המלך, ישוע הנוצרי, הנביא מוחמד ואליהו הנביא לירושלים ואת אליהו הנביא לכרמל, ידועים רק על סמך מסורות מקומיות.

רבים המליצו לתת לספר שם מקובל יותר בספרות "בעקבות אנשי סגולה...", אך לאחר מחשבה נוספת בחרתי בשם "בעקבות אנשי אגדה..." כי לדעתי השם הראשון ממעיט מערכן של דמויות כמו דוד המלך, אליהו הנביא, ישוע הנוצרי, מלך הורדוס, פילאטוס והנביא מוחמד...

גם סופרים, אמנים, מדענים וגם מלכים ואישי ציבור רבים היו בזמנם ללא ספק אנשי סגולה... כאן אני משתמש במונח 'אנשי אגדה' או 'דמויות אגדתיות' במובן דמויות מהעבר שהשאירו אחריהן שובל של אגדות. המחבר מקווה שאיש לא יחשוב שהספר מְסַפֵּר על דמויות הקרויות 'יצורים מיתולוגיים', יצירי דמיון שלא היו ולא נבראו, כמו קנטאורים, בתולות ים או מיני מפלצות. העברית שפה מתחדשת ולא יעבור זמן רב עד שתופיע מילה נוספת שתבדיל בין שתי המשמעותיות המיוחסות היום למילים 'אגדה' ו'אגדתית'...

לדמויות האגדתיות הנזכרות ולאנשי סגולה שפעלו מאוחר יותר – הוקדשו ספרים, סרטים, מחקרים ויצירות אמנות רבות וגם תצוגות במוזיאונים ותערוכות. לכל עם יש אנשי שם משלו הקשורים לאדמתו, לבירתו, לאתרים של התרחשויות היסטוריות וגם מקום מיוחד. לפעמים מקום זה מכונה פנתיאון ולפעמים סתם בית עלמין זה או אחר, כמו בית הקברות הלאומי 'ארלינגטון' בוואשינגטון, בתי העלמין 'פר לאשז' ו'מונפארנאס' בפאריז, בית העלמין 'דִּבְיִצְיָה' במוסקבה, בית העלמין-מוזיאון 'נקרופול' בסנט־פטרבורג, או בית הקברות הישן של תל אביב ברחוב טרומפלדור, שם נקברים רבים מאנשים אלו. סיורים בעקבות אנשי סגולה נפוצים למדי בערים גדולות באירופה ובאמריקה, במיוחד בלונדון ופאריז, ברלין וניו יורק, מוסקבה וסנט פטרסבורג, שבהן התגוררו ופעלו סופרים ומשוררים מפורסמים, אמנים ומלחינים בעלי שם עולמי, פוליטיקאים ומצביאים ידועים בהיסטוריה... מרבית הסיורים האלה מתקיימים אך ורק בעל פה. ובמידה שכבר מתפרסם ספר כזה שממליץ לצעוד בעקבות דמות מפורסמת בשפה כלשהי, ברוב המקרים מסופר בו על מוצגים במוזיאון שהוקם בדירתו של האיש, או במוסד שהוא עצמו הקים.

תולדותיה של ארץ ישראל וירושלים ארוכות במיוחד והן עשירות בטביעות אצבע של אנשי סגולה ואנשי שם של עמים רבים. ביקרו בה, בין היתר, שליטי ומצביאי העבר הרחוק וגם אנשי תרבות ורוח במשך יותר משלושת אלפים שנה. עורכי ספרי התנ"ך, עולי רגל נודעים וגם תושבי ארץ ישראל מפורסמים מספקים חומר נפלא לסיורים מרתקים. בהר ציון בירושלים, בקרבת הפינה הדרום-מערבית של חומת העיר העתיקה, ישנו בית קברות פרוטסטנטי, שבו נקברו אנשי סגולה רבים שתרמו לא מעט להתפתחות ארץ ישראל במאה ה-XIX ובמחצית הראשונה של המאה ה-XX. גם לעם היהודי יש אתר קבורה של אנשי שם רבים הנמצא בהר הרצל בירושלים. בית עלמין זה נוסד רק לאחר הקמת מדינת ישראל כאשר העיר הייתה מחולקת בין שתי מדינות, ישראל וירדן.

הרושם שהטביעו אנשי שם בירושלים ובכרמל הוא בלתי-נשכח ונחרת עמוק בזיכרון חלק גדול מהאנושות. רוב האגדות על אנשים חשובים נוצרו רק לאחר מותם והקשר ביניהם לבין אתרים ממשיים הוא בדרך כלל פרי הדמיון ולא ניתן להוכחה. כך גם אגדות המקשרות את ישוע מנצרת והנביא מוחמד לירושלים, נוצרו לאחר מותם והפיכתם למייסדי דתות שהתפשטו בעולם כולו וקנו להן מיליארדי מאמינים. חלק מאגדות אלו הביאו לטיפוח ושימור אתרים מקודשים בהם מתקיימים טקסים דתיים. הקשר של ישוע ומוחמד לירושלים, והקשר של אליהו לכרמל מתוארים במפורט בספרי הקודש ובמדרשים למיניהם. טקסים ופולחנים רבים מוקדשים בדתות המונותאיסטיות לישוע מנצרת ולנביא מוחמד ויש גם כאלו המוקדשים לאלהיו הנביא.

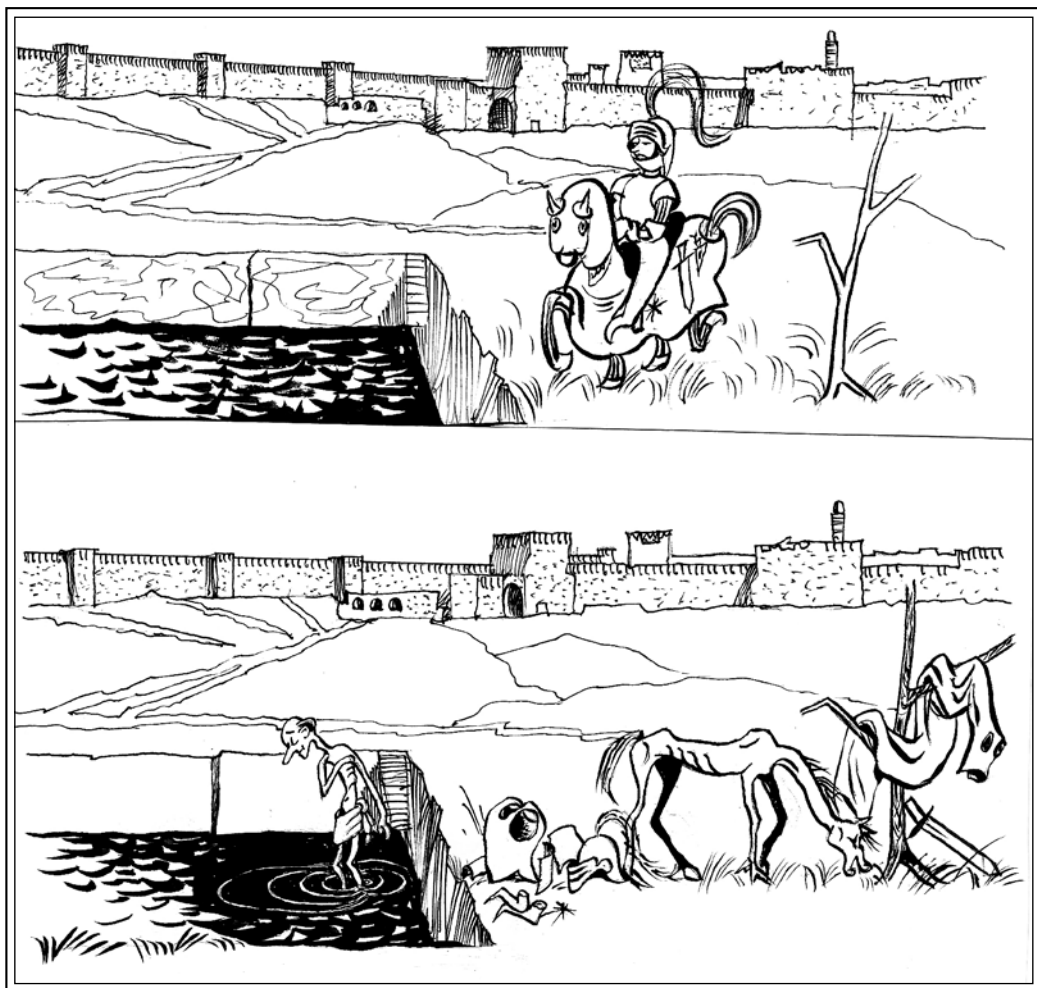
כאן, כאשר מופיע בפעם הראשונה שמו של ישוע, ברצוני להדגיש שבספר זה הוא ייקרא 'ישוע' ברוב רובם של האזכורים, ולא 'ישו' כפי שמופיע שמו בכל הספרות המדעית והפופולרית בעברית. הסיבה לכך נעוצה בזה שהיו תקופות היסטוריות בהן עם ישראל עבר סבל רב מידי המאמינים בישוע, ומאז הפך השם ישו לראשי תיבות של מילות קללה וביטוי לשנאה. כל אזכור של שם זה מעלה במוחו של כמעט כל קורא בעברית את אותה קללה נסתרת, וכדי למנוע במידת האפשר התעוררות הרגשה זו, בספר הנוכחי יופיע השם ישו רק בציטוטים שבהם נכתב שמו באופן זה.

בנוסף לדמויות שכבר הוזכרו יש בספר זה פרקים שהוקדשו לדוד המלך, המלך הורדוס, הנציב הרומי פונטיוס פילאטוס, האציל הבריטי לורנס אוליפנט והמשורר העברי נפתלי הרץ אימבר, אשר חיו ופעלו, לפחות למשך תקופה כלשהי, בארץ ישראל, ובמיוחד בירושלים או בחיפה. יש בספר גם פרקים ותחנות בהן מסופר על אנשי אגדה שרק ביקרו בערים אלה, כמו אליהו הנביא, ישוע הנוצרי, הנביא מוחמד, השליח הנוצרי מתי, החליף עומר אבן אל-ח'טאב וגם קולונל אלברט גולדסמיד (אב טיפוס לגיבור ברומן 'דניאל דירונדה'). למרות שאישים אלו נכחו בערים הנזכרות רק זמן קצר, התנאים הפוליטיים, הדתיים והלאומיים בתקופות שונות גרמו לכך שמעשיהם ודבריהם נחקקו במסורות עממיות ובספרות.

פרקי הספר על אנשי האגדה מוגשים בצורת סיורים בנויים מרצף תחנות באתרים שונים ברחבי העיר המאפשרים לספר על כל דמות באופן כללי וגם לציין אתרים מסוימים המקשרים אותה לעיר. המיוחד בספר זה הוא הצגת החוט המקשר כל דמות אגדתית שנבחרה לירושלים או לחיפה, או לשתי ערים אלה גם יחד. מטרת כל סיור כזה להחיות בלב הקוראים או המשתתפים בו את אותה דמות אגדית או איש סגולה לו הוקדש הסיור, לספר ולפרט על מקומו בהיסטוריה או בתרבות העולמית, הלאומית או המקומית ועל הקשר שנרקם בינו לבין העיר בה נערך הסיור. ביקור באתרים ממשיים בעיר הקשורים במידה כלשהי לדמות בליווי הסיפורים המתארים קשר זה – מעורר זיכרונות ורגשות חיוביים כלפי דמויות אלה.

בין הסיורים שבספר בולטים במיוחד אלה שרבים חושבים שהם בלתי אפשריים בגלל שדמויות אלו מעולם לא ביקרו בעיר או מסיבות אחרות. כמו למשל, סיור בעקבות מוחמד, נביא האסלאם, אשר למרות שמעולם לא ביקר בירושלים הצליח להשאיר בה את חותם כף רגלו, השמור במבנה הקיים כ-1,300 שנה; סיור בעקבות פילאטוס, נציב רומי בארץ ישראל, אשר גזר את גורלו של ישוע הנוצרי – סיור זה חובר על סמך רומן פרי עטו של הסופר הרוסי-אוקראיני מיכאיל בולגאקוב שפורסם בעברית בפעם הראשונה בשם "השטן במוסקבה" ופעם שנייה כ"האמן ומרגריטה"; סיור בעקבות אליהו הנביא בחיפה וסביבתה; סיור בעקבות לורד אוליפנט והמשורר היהודי נפתלי הרץ אימבר.

דמויות היסטוריות דגולות גם הן כידוע בעלות חולשות ומגרעות – בצד גדולתן – וגם הן טעמו כישלונות והיו מעורבות בפרשיות רבות. יש לשער שסיפורים פיקנטיים, מעוררי תאוות התעניינות, כמו הסיפורים על דוד ובת שבע או על נפתלי הרץ אימבר ואשתו של לורד אוליפנט – לא היו הפרשיות היחידות שהתרחשו – וכמותן קרו גם בחייהן של דמויות רבות אחרות... ואין הקורא המצוי חף מסקרנות טבעית לנבור בשערוריות ובפיקנטריה של אנשי שם. רבים היו מקבלים בסיפוק מידע שערורייתי על כל אישיות מפורסמת, אפילו

אם האירועים התרחשו מאות שנים קודם. אילו התברר לפתע, למשל, שטנקרד (1072-1112), אחד ממנהיגי הצלבנים במסע הצלב הראשון, שפרץ ראשון לירושלים, לפני כובשי העיר האחרים (לפי אגדה מאותה תקופה), ונראה אמנם גיבור בשיריון – היה למעשה איש רפה וחלש, כפי שנראית דמותו בציור הומוריסטי – היה הדבר מעניק מן הסתם עסיסיות לדמותו ההיסטורית...

בספר זה לא ימצא הקורא שהושם דגש על סיפורים או השערות קיצוניות מסוג זה שהוזכרו קודם. תאוריות ומעשיות כאלו, המקטינות את ממדיה ההיסטוריים של הדמות המפורסמת, אינן מובאות בספר בהרחבה, מפני שהפרקים נכתבו מתוך יחס של כבוד ואהדה מצד המחבר לכל האישים המתוארים, ולא במטרה לנפץ מיתוסים או לבקר דמויות מהעבר.

הספר מציע לכל אוהבי ארץ ישראל ובמיוחד לחובבי ירושלים ולחובבי חיפה והכרמל, הזדמנות להכיר את תולדות עריהם מזווית נוספת המתארת את העיר (ירושלים או חיפה) באמצעות היכרות עם פעילותם או חזנם של אנשי האגדה. גם מי שאוהב רק חלק מהדמויות המתוארות בספר יכול בקלות להתעלם מדמות שאינה חביבה עליו.

הספר אינו מדריך סיורים רגיל שניתן להדריך עמו סיורים בקריאה רצופה של הספר, אלא חומר ללימוד הנושא ומחשבה על הדמויות בהקשרן לעיר. המדריך שירצה להדריך סיור עם קבוצה, חייב יהיה להכין על סמך כל פרק ופרק סיור פשוט ומתאים... עם זאת, כל איש משכיל או מדריך שירצה להכין סיור, יוכל לעשות את המסלול המומלץ עם קריאת הטקסט הרצוף שבספר, אם זמנו בידו.

ישנו שפע של ידיעות, אגדות ומסורות באשר לכל אחת מהדמויות המרתקות להן הוקדש הספר, ועל הקשר ביניהן לבין ירושלים ועיר הכרמל – ויבורך כל מי שידריך בצורה מעניינת ומשכנעת סיורים בעקבותיהן.

מבוא

ספר זה מתבסס על מחקרים היסטוריים שנערכו לצורך הכנת כל פרק. כל סיור בעקבות דמות ידועה דרש עיון וחיפוש בחומר על אותה דמות הנמצא בשפע אך מפוזר בספרים, בכתבי עת, בעיתונות, בעבודות של סטודנטים ודוקטורנטים ועוד... היה צורך ללמוד את כל המחלוקות המדעיות באשר לאותן דמויות, אם היו כאלה; ללקט כל פירור מידע בתולדות העיר שניתן לקשר בצורה כלשהי, על סמך פרט היסטורי או אנדתי, רעיוני או מטאפורי, לאותה דמות. כל שביב מידע, כל חומר שהושג נבדק על מנת למצוא אפשרות לשלב אותו בסיור כזה. כל פרט וכל תיאור בספר נלקח ממקורות שנראו למחבר אמינים.

אגדות ומסורות שונות, שנאספו במהלך המאה ה־XX ופורסמו על ידי חוקרים חרוצים, במיוחד בעבודות של פרופ' זאב וילנאי – סייעו בידי להתגבר על קשיים שנערמו בגלל חוסר מידע. אנוכי בדעה שפרופ' וילנאי ז"ל היה המלומד הראשון בארץ, אשר אסף את כל פירורי המידע על ארץ ישראל בכל שפה זרה; היה כמעט היחיד שפיתח ספרות עזר למדריכי סיורים ולכל חובבי ארץ ישראל במשך שנים רבות. כמו אצל חלוצים בתחומים אחרים נפלו בספריו של פרופ' וילנאי טעויות, אך פגמים אלה אינם מבטלים את העבודה העצומה שעשה! רק על סמך עבודות של חלוצים כמו פרופ' וילנאי יכלו חוקרים צעירים יותר לתקן טעויות של קודמיהם ולהתקדם הלאה.

עבדתי על סיורים אלה, עם הפסקות ממושכות, במשך יותר מעשרים שנה ולכל אחד מהפרקים נכתבו לא פחות מחמש עשרה גרסאות. במקרים רבים מציאת קשר נוסף של אחת הדמויות שבספר לאתר כלשהו בעיר אפשרה לשפר את הסיור ודרשה שינויים רבים נוספים בתחנות אחרות. כל פרט חדש שמצאתי לגבי דמות באחד מפרקי הספר – דרש התאמה ותיקון של הנכתב. כל שורה בספר תוקנה לפחות עשר פעמים. בכל פרק של ספר זה יש בין מאה למאתיים ציטוטים מדויקים, המעידים שאין בו סיפורים שהם פרי דמיונו של המחבר. רק עכשיו, בגיל שמונים, החלטתי לסיים את מלאכת שיפור הסיורים.

במקרים בודדים, למשל כשנדרש מידע על הציור בחזית בית הכנסת המרכזי בחיפה או על מאמצי תושבי חיפה להעביר את ארונו של הרצל לעירם – נעשה חיפוש בחומר שנשמר בארכיון עיריית חיפה... כאשר ידועות מספר גרסאות לפרט כלשהו של אירוע היסטורי חשוב, כגון גרסאות למיקום התרחשותו (למשל, הסברות לגבי המקום בו שפט פילאטוס את ישוע הנוצרי), או כאשר לא הסכמתי עם דעה המקובלת היום ותמכתי בדעה אשר הייתה מקובלת לפני מאה שנה (למשל במקרה של מיקום קבר דוד המלך) – הסברתי את עמדות הצדדים ונימקתי מדוע בחרתי לתמוך בדעת צד זה או אחר.

כל סיור בעקבות דמות מסוימת מורכב ממספר תחנות בעיר אשר בכל אחת מהן מסופר רק על חלק מחיי האיש, או על תחום אחד בו עסק, אותו ניתן לקשור בצורה כלשהי לאתר מסוים שנבחר כתחנה בסיור. לפעמים מסופר בתחנה מסוימת במרוכז על תכונות אחדות שאפיינו את האיש, או על אחד האירועים החשובים בחייו. בכל סיור שאפתי ליצור רצף של תת-סיפורים שיהפכו למעין לביוגרפיה קצרה של הדמות, כמו שאומרים 'על רגל אחת'. רצף הדברים הופך כל סיור לסיפור שלם על האיש, סיפור עם התחלה ועם סוף. תת-הסיפור שמספרים בכל אחת מתחנות המסלול הוא חלק מהסיפור הכללי האגדי של האיש.

יצאתי מתוך הנחה שהקורא לא יקרא בהכרח את כל המסלול העוסק בדמות מסוימת אלא אולי רק תחנה או שתיים המעניינות אותו. יש גם מקרים בהם ניתן להסתכל על אירוע מסוים מזוויות שונות. לכן ישנו לפעמים מידע שחוזר ומופיע שוב בתחנות שונות. חזרות אלה אינן מעידות על רשלנות או חוסר תשומת לב אלא על הרצון לספק לכל קורא מבט כולל ומקיף על עניינים חשובים גם אם לא יקרא מסלול בשלמותו. אזכור נוסף של פרט או מקום מאפשר להראות אותו מזווית אחרת ולספר על הדמות דבר נוסף שלא סופר קודם. לדוגמא, בסיפורו של דוד המלך, אשר המידע עליו לקוח אך ורק מהתנ"ך וגם האתרים הקשורים אליו כה מעטים – חילקתי את הסיפור למספר תחנות מצומצם ולפעמים אכן חזרתי לאותו עניין (פרט, אירוע או מקום) על מנת להוסיף ולהשלים את הסיפור על הדמות.

פני העיר ירושלים וגם העיר חיפה משתנות בימינו בקצב מהיר יותר לעומת כל תקופה אחרת. כל אתר היסטורי נבחר רק לאחר שמתכנן הסיור מצליח לקשור אותו בצורה כלשהי לדמות ההיסטורית שהיא נושא הסיור. פעמים רבות לא נשתמרו אפילו פרטים עיקריים של אירועים היסטוריים או נתונים על התנהגותו של האיש במהלך אותם אירועים, דבר המקשה על יצירת החיבור בין המקום בעיר לדמות ההיסטורית. תמיד נדרש גם מאמץ כדי לזהות מיקום אתרים היסטוריים בעיר של היום.

יש שפע מסורות עממיות ומקומיות המקשרות אירועים חשובים למקום מסוים, חלקן אפילו נזכרות בספרי הקודש. עם זאת, אזכור כזה, אפילו בספרי קודש, אינו הופך סיפור על אירוע לעובדה היסטורית באופן אוטומטי. במקרים רבים אין ספק שהחיבור בין אתר למסורת הוא דמיוני. עם זאת גם חיבור כזה מאפשר לתכנן ולהדריך סיורים מרתקים. במקרים רבים קיימת גם אפשרות שאירוע המתואר בספרי הקודש או מסופר כמסורת עממית או מקומית (אם הוא בכלל התקיים למעשה) – בהחלט התרחש באותו מקום בדיוק.